

ERZİNCAN'IN DÜŞMAN İŞGALİNDEN KURTARILIŞI*

Doç. Dr. Kenan Ziya TAŞ**

Erzincan bulunduğu coğrafyadan aldığı özellikleri dolayısıyla, tarihin bilinen en eski devirlerinden beri bir yerleşim yeri olmuştur. Tarih boyunca Aziris, Eriza, Ezirgan, Erzingan gibi değişik şekildedeki adlandırılmalarla anılan Erzincan, tarihin kaba ve genel hatları itibarı ile sırasıyla Urartu, Med, Pers, Helen, Roma-Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. Hz. Osman zamanında (651-653) İslâm Devletinin hâkimiyeti Erzincan'a uzanmış, bu dönemden sonra Emevi ve Abbasi dönemlerinde Erzincan yöresi Bizans, Arap, Ermeni ve Gürcüler arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. XI.yüzyıl başından itibaren müslüman Türklerin akınlarına sahne olan Erzincan, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra kesin olarak Türk hâkimiyetine girmiştir.¹ Bu esnada büyük çaplı Türk boylarının muhaceretine maruz kalan Anadolu'dan Erzincan da nasibini almış, Kayı, Kınık, Salur, Bayat, Kargın, Çavuldur, Karaevli, Alayundlu gibi Oğuz boylarının iskân sahası olmuştur.²

Büyük Selçuklu Devletinin bir vassalı olarak, bölgenin fatihi olan Alparslan'ın komutanlarından Mengücek Gazi'nin adına izafeten

* Bu Konferans Atatürk Araştırma Merkezi Adına 25 Nisan 2003 tarihinde Erzincan'da verilmiştir.

** Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fak. Tarih Eğitimi, Anabilim Dalı Başkanı.

¹ Konuya giriş mahiyetinde çok özet olarak verilen bu bilgiler için atıf sayfalarını göstermeye ihtiyaç duyulmamış sadece eser adları verilmekle iktifa edilmiştir. Besim Darkot, *Erzincan*, İA, C.4, s.338-340; İsmet Miroğlu, *Erzincan*, TDV İA, C.11, s.318-321; Ali Kemali, *Erzincan, Coğrafi, İktisadi, Etnografik, İdari, İhsai Tetkikat Tecrübesi*, İstanbul, 1932 (Aynı kitabın sadeleştirilmiş metni Ali Kemali, *Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnografik, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi*, İstanbul, 1992 Kaynak Yayınları); Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erzincan, 1985, 2 Cilt.

Mengücek Devleti olarak anılan devletin merkezliğini yapan Erzincan havalisi özellikle Mengüekli hükümdarı Melik Fahrüddin Behramşah zamanında bir ilim, sanat ve ticaret merkezi olmuştur.³

1228'de I.Alaeddin Keykubad zamanında Anadolu Selçuklu Devleti hâkimiyetine girmiş ve 1243'te Anadolu tarihinin dönüm noktalarından biri olan Moğollarla (İlhanlılar) Selçuklular arasındaki Köseadağ Savaşı Erzincan civarında vukubulmuştur. İlhanlıların dağılmasından sonra 1327-1381 tarihleri arasında Eratnalılar⁴, 1379-1403 tarihleri arasında da Mutahharten⁵ Erzincan'da hâkim olmuştur. Bu dönemde Erzincan, Timurlular ile Osmanlılar arasında bir tampon bölge olmuştur. 1402 Ankara savaşından sonra Anadolu'daki Osmanlı hâkimiyeti büyük ölçüde parçalanırken Erzincan da bundan etkilenmiş ve Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasında mücadelenin yoğunlaşma alanlarından birini teşkil etmiştir ve şehir bundan çok olumsuz etkilenmiştir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan zamanında Erzincan'daki Akkoyunlu hâkimiyeti istikrar kazanmış. Hatta bu durumu yine Anadolu tarihinin dönüm noktasını teşkil eden savaşlardan birini teşkil eden ve Erzincan civarında cereyan eden Otlukbeli Savaşı da (Fatih-Uzun Hasan 11 Ağustos 1473) değiştirmemişti. Akkoyunlu Devleti'nin yerine Safeviler hâkim olunca Erzincan bu sefer Safevilerin elinde kalmıştır. Nihayet bu durum Yavuzla Şah İsmail arasında cereyan eden Çaldıran savaşı neticesinde (1514) değişmiş Bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile beraber Erzincan da Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.⁶

2 F.Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, İstanbul, 1980, s.213-214.

3 O.Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1973, s.60-65.

4 Kemal Göde, **Eratnalılar (1327-1381)**, Ankara, 1994.

5 Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, Ankara, 1985.

6 Bu bahisler de genel bir özet hükmünde olduğu için verilen eserlerin asıl konuları olmak durumu dolayısıyla burada da atıf sayfalarının verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Faruk Sümer, **Karakoyunlular**, Ankara, 1984; J.E. Woods, **Akkoyunlular**, İstanbul, 1993; F.Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara, 1976; **Anadolu Birliğinin Sağlanmasında Otlukbeli Savaşının Yeri ve Önemi Paneli Otlukbeli-Erzincan 11 Ağustos 1996**, Haz. Enver Konukçu, Ankara, 199; İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1969.

Bundan sonra Erzurum Beylerbeyliği'nin Kemah Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olarak idari yapıda yerini almış, 1867 Vilayet Nizamnamesi ile yine Erzurum vilâyetine bağlı müstakil bir sancak haline gelmiştir.⁷

XVI. ve XVII.yüzyıllarda şehrin nüfusu 10.000 civarında idi.⁸ Şehrin nüfusu uzun süre artmamıştır. Bunda da en büyük etken, neredeyse belirli periyotlarla şehrin maruz kaldığı depremler⁹ ile Osmanlı-İran harplerinde ordunun hareket sahası içinde kalmasıdır.

XIX.yüzyılın sonunda, 1882 tarihli vilâyet salnamesine göre Erzincan Sancağının nüfusu 59.507'dir. Bunun 46.325'i Müslim, 905'i Rum ve 12.277'si Ermenidir. Erzincan sancak merkezinde nüfus 16.839'dur ve bunun 5280'i Ermenidir.¹⁰

Konu / Konferans başlığımızın belirttiği bir dönemin arefesinde Erzincan'da beşeri ve idari durum / manzara budur. Erzincan ve yöresinde cereyan eden ve milli mücadelenin ana unsurlarından birini teşkil edecek olan Ermeni olaylarının da ortaya çıktığı zemin ve şartlar böyledir.

Osmanlı Devletinin içine düştüğü zaafılar ve özellikle Fransız İhtilâli sonunda yayılan fikirlerin etkisiyle Balkanların ayrı ayrı milletler ve devletler olarak Osmanlı Devleti'nden kopması doğuda Ermenileri de harekete geçiren en önemli sebeplerden biri olmuştur. 1878 Berlin Antlaşmasından sonra Rusya'nın Ermenilere müdahale imkânını kazanması olayları şiddetlendiren faktörlerden biridir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Büyük Batılı Devletler ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin tasfiye edilmesi üzerinde anlaşmalarından sonra, tasfiyeye siyasî zemin hazırlamak üzere uğraştıkları en başta gelen konu ise Ermeniler olmuştur.¹¹ Diğer taraftan bu

7 İsmet Miroğlu, **Kemah Sancağı Erzincan Kazası**, Ankara, 1990.

8 İ.Miroğlu, **Erzincan**, s.28-29; **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul, 1986, C.1-2, s.674- 675.

9 **Deprem ve Erzincan**, Haz. F.Çuhadaroğlu, Ruhi Kara, Engin Ustaoğlu, İstanbul, 1992, Erzincan Valiliği.

10 Hüseyin Bulut, **Milli Mücadelede Erzincan**, Ankara, ty (1997?), s.13; Muzaffer Çetin, **Erzurum Vilayet Salnamelerinde Erzincan Sancağı**, Atatürk Ün. Fen-Edb. Fakültesi Tarih BİM. Bitirme Tezi, Erzurum, 1985.

11 Bu konuda başlangıçta Türkiye'de yapılan çalışmalar az sayıda olmakla beraber gelişen olaylar karşısında Türkiye'deki çalışmalara da hız verilmiş, sayıları gittikçe çoğalmış ve araştırmalar yoğunluk kazanmış ve bu konuda araştırma merkezleri ve enstitüler oluşturulmuştur. Bu yüzden Ermeniler konusunda müracaat eserleri çoğaldığından herhangi bir bibliyografya verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Sadece bir örnek olmak bakımından, şu kitapta hem eserlere hemde internet üzerindeki ilgili sitelere ve adreslere ulaşmak için listeler bulmak mümkündür. Ş.Kantarci, K.Kasım, İ.Kaya, S.Laçiner, **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Ankara, 2002.

konun nasıl yönlendirildiğine dair XX. yüzyılın başında yapılmış kısa ve çarpıcı bir tesbiti sadece bir örnek olmak dalayısıyla veriyorum. “*Ermeni meselesini, bir taraftan Hazar Denizi civarında Bolşeviklere diğer taraftan Maver-i Kafkasya’da Türklere karşı deruhde eden İngilizlerdir. Zira İngilizler, Irak’taki işgallerini Kuzeye ve Doğuya karşı genişleterek Bakû petrollerine sahip çıkmak ve Asya’da Hint İmparatorluğu etrafında mümkün olduğu kadar vasi bir emniyet saha ve muntkası ihdas eylemek ehemmiyetini taşımaktaydı.*”¹²

Ermeni olaylarının yoğunlaştığı alanların en başında gelen yerlerden biri de Erzincan idi.¹³ Erzincan’da ise Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu olduğu yer ise Armıdan nahiyesi idi.¹⁴ Dolayısı ile yöredeki ilk Ermeni olayları da burada baş göstermiştir. Çete faaliyetleri şeklinde başlayan olayların faileri ve elebaşları başlangıçta yakalanıp cezalandırılmışsa da olayların önü alınamamış huzur ve can güvenliği ortadan kalkmıştır. Nihayet 21 Ekim 1895’te şehrin buğday pazarında Ermenilerin giriştiği kıskırtıcı bir eylemle ortaya çıkan gelişmeler batı devletlerinin bölgedeki konsolosları tarafından Türklere aleyhine olarak dünya kamu oyuna duyurulmuştur. Bu konudaki şu tespit ise çok çarpıcıdır. *Çarpıtılmış gerçekler konusunda hiç kimse sefaret ve bakanlıklardaki tercüman pozisyonlarını kullanarak büyük güçleri hikayelerine inandıran ve bunların yardım örgütlerini misyonerlerinin ve ruhani liderlerinin içinde buldukları durumun doğruluğu hususunda fikirlerini çelen Osmanlı Hıristiyanlarını geçemez. Bir çok saf batılı gazeteci bunların kopardığı gürültü patırtının tuzağına düşerek kurguladıkları hikâyelerini yaymalarına yardımcı olmuşlardır. Bugün Boğaziçi Üniversitesi olarak bilinen Amerikan Robert Koleji’nin ilk başkanı Dr. Cyrus Hamlin’e göre, 1870’lerde Londra’da işlevi Türklere önyargı ile yaklaşan bütün haberleri dağıtmak olan bir propoganda bürosu kurulmuştur. Hamlin, bir müddet sonra bu tek taraflı ve güvenilirlikten uzak bilgilerin her halkın üzerinde üstesinden gelinmesi*

12 Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, C.II, İstanbul, 1928, s.381-882

13 Nurcan Yavuz, *İşgal ve Mezalimde Erzincan*, Ankara, ty (1995?).

14 Aynı tarihlere tesadüf eden dönemin Armıdan’ını anlatan yazılar için bkz.Hagop Demirciyan (Mintzuri), *Armıdan Fırat’ın Öfeyanı*, (Çev. S.Kuyumcuyan), İstanbul, 1998.

son derece zor olan nefret ve düşmanlık yaratabileceğini ifade ediyordu. Hamlin, "Ne zaman doğudan doğudan haberler veren bir gazeteyi elime alsam, Allahım bana bunlara inanmayacak, iradeyi bahşet, diye yalvarıyordum" demektedir.¹⁵

Ermenilerin siyasî emellerini gerçekleştirmek üzere kurulmuş olan Taşnak ve Hinçak cemiyetlerinin temsilcileri vasıtasıyla diğer yerlerde olduğu gibi, yöredeki olaylara uzak yakın bütün Ermeniler Türklere karşı harekete geçmek üzere teşvik edildiler.

Osmanlı Devleti'nin bu kritik noktada gerekmediği ve arzu etmediği halde Birinci Dünya Savaşına girmek zorunda kalması olaylara hız kazandırmıştır. Rusya ile karşı karşıya gelen Osmanlı Devleti, ordunun uğradığı Sarıkamış felâketinden sonra doğudaki işgallere karşı bir şey yapamaz hale gelmişti. Bu işgallere öncülük etme ve gönüllü kuvvetler olarak yardım şeklinde başlayan Ermeni faaliyetleri, bununla kalmamış, Türk ve Müslüman halkı katliama tâbi tutarak, kalanları da saldıkları korku ve dehşetle yerlerinden ederek, bölgedeki Ermeni varlığını üstün hale getirecek bir sonuca doğru hızla ilerlemektedirken bu gidişin önünü alabilmek için devlet tedbir alma yoluna gitmişti. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, durumun nezaketi karşısında geçici bir kanun çıkmadan ve Meclis-i Vükela kararı olmadan bütün sorumluluğu üzerine alarak Ermeni Tehciri'ni başlattı. Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinde bulunan Ermenilerin savaş alanı dışına çıkarılmalarını ilgili valilerden 3. ve 4. Ordu komutanlarıyla işbirliği yaparak derhal icraya koymalarını istedi.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermenileri öldürdükleri iddialarıyla yaptıkları baskılar sonucu tehcirin sorumluluğunu daha fazla tek başına taşıyamayacağını anlayan Talât Paşa'nın sadarete verdiği tezkire üzerine bir gün sonra 13 Şaban 1333 (27 Mayıs 1915) tarihinde "Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat" çıkarıldı ve yürürlüğe kondu.¹⁶

¹⁵ Salahi Sonyel, *Hıristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi*, Osmanlı, C.2, Ankara, 1999, s144.

¹⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920*, Ankara, 1995, s.8.

Bu süreç içerisinde Erzincan'da meydana gelen gelişmelere baktığımızda, Erzurum, Gümüşhane ve Bayburt'un Rusların işgaline girmesinden sonra 25 Temmuz 1916'da Erzincan'da Ruslar tarafından işgal edildi.¹⁷ Halkın düşman korkusu ile göç ettiği Erzincan'da yaklaşık 4000 kadar nüfus kalmıştır.¹⁸ Bu esnada Rus işgal kuvvetlerinin komutanlığına Albay Morel adlı Ermeni asıllı birisinin tayin edilmiş olması, işgal ordularının niyetini ortaya koyan bir gösterge olmasının yanında Erzincanlı Ermeni asıllı askerlerin ve komitecilerin Erzincan'daki zulümlerini artırmaları ile sonuçlandı.¹⁹

Rusların işgal sırasında yürüttüğü politikalar, onların geçici bir işgal niyetinde olmadıklarını gösteriyordu. Ancak Rusya'da uzun zamanlar süren sosyal çalkantıların şiddeti, Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz tesirleri ile daha da artmış ve sonuçta Çarlık yerine Bolşevik rejimi kurulmuştu. Rusya'daki rejim değişikliği tabii olarak orduya da yansdı. Diğer yerlerde olduğu gibi Kafkas cephesindeki Rus ordusunda bulunan askerler kitle halinde cepheyi terk ediyorlardı. Bu yüzden Osmanlı, Doğu cephesinde ufak tefek çarpışmalar dışında bir ilerleme olmayınca 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi adıyla bilinen anlaşma imzalandı. Bu mütarekeye Osmanlı Devleti adına III.Ordu Kurmay Başkanı Miralay (Albay) Ömer Lütfi Bey, Rusya adına Maverai-i Kafkas Konfederasyonu Kurmay Başkanı General Major Vişinsky katılmışlardır.²⁰

İmzalanan Erzincan Mütarekesi ile Doğu Anadolu Rus işgalinden resmen ve fiilen kurtuluyordu. Ruslar bugünkü hudutlarına çekilirken geride bıraktıkları mühimmat ve cephaneleri de tamamen Ermenilerin kontrolüne geçiyordu. Biraz önce işaret ettiğimiz Rus üniformalı Ermeni subay Albay

17 İşgal yıllarını tasviri için bkz. Rifat Erdal, "1.Dünya Savaşında Erzincan'da Düşmanla Çarpışan Bir Yedek Subayın Hatıraları", 13 Şubat 1983 tarihli *Türkiye Gazetesi*'nin Erzincan İlavesi, s.2-3 (Yazının aslı, Rifat Erdal, "Bir Yedek Subayın I.Dünya Harbi Hatıraları", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 88 (Eylül 1971), s.76-77, Sayı 89 (Ekim 1971), s.73-74.

18 H.Bulut, *Milli Mücadelede Erzincan*, s.27.

19 Burada girilen mezalime ait teferruat diğer konuşmanın konusu olduğu için sadece bu kadının belirtilmesi ile yetinildi.

20 N.Fahri Taş, *Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Ankara, 1995, s.29; Bu mütarekeyi imzalayan heyet ve fotoğrafları için bkz. N.Yavuz, *İşgal ve Mezalim'de Erzincan*, s.515.

Morel, Ermenilerden düzenli birlikler oluşturmaya çalışırken, Ermeni faaliyetlerini asıl yürüten Marad /Murad* adlı bir çete reisiydi.²¹

Ermeniler bir fert bırakmamak üzere Erzincan, halkını imhaya kararlıydılar. Erzincanlı bir Ermeni komitacısı olan Dikran Papazyan'ın şu itirafı başka bir şahide gerek kalmayacak kadar açıktır. "Üçbeş gün kadar daha geçmiş olsa idi komitecilerin almış oldukları tertibat sayesinde Erzincan'ı tamamen ateşler içinde bırakacaktık. Yakıp yıkacak bütün müslümanları ve askerleri öldürecektik. Fakat buna vakit bulamadık."²²

Bu durumun farkında olan yetkililer, katliâmın önünü alabilmek için gerekli tedbirleri almaya başladı. Yerli milisler, Ermeni çeteleri ile mücadele ederek asıl kurtarma harekâtını gerçekleştirmek üzere vazifeyi üzerine alan 3.Ordu'da gerekli teçhizat ve iaşeyi temin ettikten sonra harekete geçmek üzere hazırlanmaya başladı. Hazırlıklar mümkün mertebe ikmâl edildikten sonra Doğu cephesi komutanı Kâzım Karabekir ile aynı gün Batı Dersim komutanı Binbaşı Halit Bey'in emrindeki kuvvetler harekete geçirildi. Tam anlamıyla kuşatılan Albay Morel ve bağlı kuvvetler çekilmek zorunda kaldılar. Türk kuvvetleri Erzincan'a 13 Şubat 1918 Çarşamba günü öğleden sonra girdiler.²³ Kâzım Karabekir karşılaştığı manzarayı şöyle anlatır: "*Yirmi bin Türkü bağrında taşıyan Erzincan kasabasında bir avuç insan kalmıştı. Eğer askerî dairenin içinde ve yanbaşındaki müşirlik konağında yakılmak üzere hapsedilen insanları kurtarmak nasip olmasaydı belki de kasabada tek bir kimse göremeyecektik. Bütün kuyular şehit*

* Araştırmalarda Murad şeklinde okunan bu Ermeni adının, bu şekilde okunup ve yaygın kabul görmesi muhtemelen Ermeni tarihinin şahsiyetlerinden birinin ismi olan Marad adının da Osmanlı alfabesinde aynı şekilde yazılmasından kaynaklanıyor.

²¹ Erzincan'daki Ermenilerin çete faaliyetleri ve bunların arşiv belgeleri için bkz. Nurcan Yavuz, **İşgal ve Mezalim Erzincan**, s.227-263.

²² Burada Erzincan'da işgal yıllarında veya biraz öncesi veya sonrasında ortaya çıkan Ermeni olayları ve Ermenilerin yöre halkına uyduladıkları mezalimi anlatan mahalli romanlara dikkat çekmek istiyorum. Bunların edebi değeri ile ilgili değerlendirmeleri için erbabına bırakırsak, bu eserlerde anlatılan konular hadiseleri ya bizzat yaşıyan şahitler tarafından veya ikinci ağızlardan takib etmek mümkündür. Burada dikkatli bir kritikten geçirdikten sonra tarihî kaynak olarak kullanılabilecek bilgiler bulunması şüphesizdir. Bundan da öte bu eserler dönemin sosyo-psikolojisini gösteren önemli ipuçlarıdır. Dolayısıyla bu dönem tarihçileri için görülmesi ve incelenmesi gereken kitaplardır. Bunlardan Erzincan için olana şu örnekler verilebilir; Ahmet Dumlu, **Oyalı Yazma**, Erzincan, 1980; Ahmet Dumlu, **Meysun Ana**, Erzincan, 1990.

²³ H.Bulut, **Millî Mücadefede Erzincan**, s.43.

edilmiş insan cesetleriyle doluydu. Bir hayli yerlerde de binalar içinde yakılmışlardı. Askerî daireyi de havaya uçurmak için tertibat alınmıştı. Büyük bir sepet içine doldurulmuş olan bombaları büyük salonun yanındaki ufak odada hazırlanmış bulduk. Garbi Dersim Müfrezesi Kumandanı Kaymakam Halid Bey ile odaları dolaşırken bunları gördük. Kasabadaki askerî daire ve müesseseler şehrin güney tarafında ve yakınındaki askerî dabakhane olduğu gibi elimize geçmişti. Baskın sayesinde büyük yangınlara da meydan verilmediğinden kasaba da sağlam olarak ele geçirilmişti. Fakat insan sayısı azdı.”²⁴

O sırada 3.Ordu kumandanı olan Vehip Paşa Erzincan’ın kurtuluşu sırasındaki müşahedelerini şöyle naklediyor: “Bugün Erzincan’a geldim. Çardaklı boğazından Erzincan’a kadar olan bütün köyler hatta bir kulübe bile sağlam kalmamak şartıyla tahrip edilmiş gördüm. Bahçelerin ağaçları kesilmiş, köylülerden bir fert sağ kalmamıştır. Ermenilerin Erzincan’da yaptıkları fecâyii tarih-i âlem bugüne kadar kaydetmemiştir. Üç günden beri Ermeniler tarafından öldürülüp meydanda kalan islâm cenazeleri toplattırılmaktadır. Şehit edilen bu bîgünah ve masum halk arasında memeden kesilmemiş çocuklar, doksan yaşını aşmış ihtiyarlar, parçalanmış kadınlar vardır.”²⁵

Daha sonra Kâzım Karabekir, bölgeyi 1919 yılında ziyarete gelen ABD’li askerî heyet başkanı James G.Harbord’a, Erzincan’ın kurtuluşunda meydana gelen olayı şöyle anlatmıştır: “Ocak 1918 ayı içerisinde cepheden Rusların çekildiği ve sadece mütareke heyetine memur Rus subayları ile Ermeni birliklerinin kaldıkları anlaşılıyordu. Her yandan gelen haberler, kurtulup kaçan insanlar Ermenilerin korkunç bir İslâm kırımına başladıklarını, yağma ve ırza dokunmaların dayanılmaz bir çabuklukla ilerlediğini bildiriyordu. Özellikle Erzincan kırımının çok korkunç olduğu isbat ediliyordu. Benim kumandamdaki I.Kafkas Kolordusu Erzincan-Ezurum doğrultusunda harekete geçti. Hareket 12 Şubat 1918’de başladı. Hareket, aşırı kar ve soğuktan dolayı güçlükle yürütülüyordu. Kolordunun

24 Kâzım Karabekir, **Doğunun Kurtuluşu**, Erzurum, 1990, s.74, 76.

25 N.Yavuz, **İşgal ve Mezalimde Erzincan**, s.418.

*Erzincan ovasına inmesi için her iki tümen de boğazlardan geçecekti. Ermeniler buraları tuttuğundan, gece yürüyüşü ile 13 Şubat'ta Erzincan ovasına indik. Akşama doğru Erzincan'ı kurtardık. Karşı koyma pek azdı. 14 Şubat'ta kolordu karargâhı da Erzincan'a yerleşti.”*²⁶

Bu esnada Erzincan, *memâlik-i meşgûle* yani işgal edilmiş memleket statüsünde idi. Aralık 1917'de imzalanan Erzincan mütarekesi ile Rus işgali son bulmuştu. Şubat 1918'de Ermeni tasallutundan da kurtulan Erzincan'daki sosyal hayatı canlandırmak için Topçu Yüzbaşı Recep Bey (Peker), Kâzım Karabekir tarafından görevlendirilmiştir. Daha sonra Dahiliye Nezareti, *memâlik-i müstahlise*'den yani kurtarılmış memleketlerden olan Erzincan'ın müstakil mutasarrıflık veya livâlık statüsünü devam ettirmiştir. 1919'da Erzincan mutasarrıflığının idare merkezi Erzincan olup kazaları ise Kemah, Refahiye, Kuruçay ve Pülümür'dü.²⁷

13 Şubat 1918 tarihi itibarıyla düşmandan temizlenmiş kurtulmuştu. Ancak Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin yenilmesi ile beraber imzalamak zorunda kaldığı Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 24. Maddeleri²⁸, dökülen kanları, katlanılan fedakârlıkları boşa çıkaracak hükümler ihtiva ediyordu.

Bu anlaşma ile beraber ortaya çıkan işgallere karşı koymak ve vatani kurtarmak maksadıyla başlatılan Millî Mücadele, Erzincan'da da makes buldu. Millî Mücadele'yi yürütme vasıtalarının başında gelen ve Redd-i İlhak veya Müdafaa-yı Hukuk cemiyetleri adını alan teşkilatlanma Erzincan'da da gerçekleşti.

Bilindiği üzere 2 Aralık 1918'de merkezi İstanbul olmak üzere kurulan Vilâyât-ı Şarkıyye ve Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Doğu vilâyetlerinin Müslüman ve Türk memleketi olduğunu ispat ve kabul

²⁶ H.Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s.49-51.

²⁷ H.Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s.110.

²⁸ Madde 7: *Müttefikler, kendi emniyetlerini tehditte görünce sevkinceyi her bir yeri işgale hakları olacaktır.* (Müttefikler güvenliklerini tehdit edecek durumda herhangi stratejik noktasını işgal hakkına sahip olacaklardır.)

Madde 24: *Bir Ermenistan vilâyetinde karışıklık olduğunda, müttefikler bu vilâyetin bir kısmını işgale salâhiyettardrlar.* (Vilâyât-ı Site'de karışıklık çıkması halinde bu vilâyetlerden herhangi bir kısmının işgali hakkını itilâf devletleri muhafaza ederler.), M.Cemil Bilsel, **Lozan**, I.cilt, İstanbul, 1998, s.202-203.

ettirmek yolunda faaliyetler yürütüyordu. Bu cemiyetin 10 Mart 1919'da Erzurum şubesi, 30 Mayıs 1919'da da Erzurum şubesine bağlı olarak Erzincan şubesi açılmıştı.²⁹ Devrin tabiriyle ulemâ, esnaf ve tüccardan pek çok ileri gelen Erzincanlı'nın oluşturduğu bu cemiyet, işgallere karşı olduklarını göstermek maksadıyla, mitingler tertip etmişler ve protesto telgrafları çekmişlerdir.³⁰ Ayrıca daha da önemli olarak bu cemiyet ve mensupları Erzurum ve Sivas'ta tertip edilen kongrelere delege seçerek göndermişler ve alınan kararlara iştirak etmişlerdir. Sivas Kongresi'nde alınan karar gereği Cemiyet adını Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şeklinde değiştirmişti. 5 Mayıs 1920 tarihinde Batı cephesine katkıda bulunmak amacıyla 26.579 kuruş göndererek millî görevlerinden birisini de yerine getirmişti. Cepheye gönüllü göndermek üzere faaliyetlerde bulunmuştu.

Cemiyetin bu faaliyetlerinin yanısıra Sivas Kongresi esnasında Sivas valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit Hanım ve arkadaşları tarafından kurulan (9 Aralık 1919) Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin bir şubesi de 14 Şubat 1920'de Erzincan'da kurulmuştur. Ayşe Tefvik Hanım başkanlığında şehrin ileri gelen ailelerinin hanımlarının oluşturduğu bu cemiyet, ordunun ihtiyacı olan yiyecek, giyecek ve para toplanıp gönderilmesi yoluyla Millî Mücadele'ye katkı sağlamışlardır.

Türk devletinin ve milletinin var olma mücadelesine Erzincan bu katkıları yaparken, bütün bu faaliyetlerin baş mimarı, sevk ve idarecisi Mustafa Kemal ile olan irtibatı da bu çerçevede şekillenmiştir. 9.Ordu Müfettişi görevi ile Samsun'a çıkan ve Millî Mücadele'yi buradan başlatan Mustafa Kemal, üstlendiği vazife dolayısıyla, Erzincan'daki mülki idareciler ile çeşitli yazışmalar ve temaslar gerçekleştirmiştir. Erzincan Vilâyât-i Şarikiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin faaliyetleri ile ilgilenmiştir. Mustafa Kemal Erzurum ve Sivas Kongrelerinin hazırlık safhasında da

²⁹ Bu cemiyetin nasıl kurulduğu üyelerini kimlerden oluştuğuna dair bkz. H.Bulut, **Millî Mücadele'de Erzincan**, s.83-85.

³⁰ H.Bulut, **Millî Mücadelede Erzincan**, s.89-93.

iki kere Erzincan'a gelmiştir.³¹ İlki Erzurum'a giderken 1 Temmuz 1919 tarihindedir. Bu sırada Mustafa Kemal'in görevinden azledildiğine dair ulaşan bilgilere Erzincan mutasarrıfı Eşref Bey itibar etmemiştir. İkinci gelişi ise Erzurum'dan Sivas'a geçtiği esnadaki 30 Ağustos 1919 tarihine tesadüf eder. Özellikle bu defasında gördüğü ilgi ve halkın kendisine vermiş olduğu destek karşısında son derece memnun kalmıştır. Dolayısıyla uğurlama merasimi çok daha gösterişli olmuştur. Ertesi gün Erzincan'dan ayrılan Mustafa Kemal, Erzurum'da heyet-i temsiliye üyesi seçilen Erzincan temsilcisi Şeyh Fevzi Efendi'nin de bulunduğu grupla Sivas'a hareket etmiştir. Şeyh Fevzi Efendi ise yol üzerinde bulunan Çardaklı Deresi'nde yollarının kesileceği ve kendilerine zarar verileceği haberinin ulaşması üzerine Kemah'lı Sağıroğlu Haled Bey ile irtibata geçerek yolun açık tutulmasını sağlamıştır.³²

Erzincan, daha sonra Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihinde müstakil livâlara ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği bir tamimle, kendisini 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil etmek üzere, Şeyh Ahmed Fevzi Efendi, Emin Bey, Hüseyin Bey, Osman Fevzi Efendi ve Tefvik Bey'den oluşan beş kişiyi seçerek göndermiştir.³³

Sonuç olarak Erzincan veya Erzincan halkı arşiv kayıtlarına göre çeşitli rütbe ve kademelere mensup toplam 747 kişi resmen İstiklâl Savaşı'na katılmıştır. Bunlardan 195'i şehit düşerken, diğerleri ataları ile beraber gazi ünvanını paylaşma şerefine erişmişlerdir. Öte taraftan geride kalanlar zaten içinde buldukları fakr u zarurete rağmen topladıkları para ve diğer eşyayı göndererek üzerine düşeni yerine getirmiş, bu dar ve zor zamanlarda vatanına ve milletine borcunu ödemiştir.

31 Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadelenin bitmesi ve Cumhuriyet'in ilân edilmesinden sonra bir kere daha Cumhurbaşkanı sıfatıyla 29 Eylül 1924 tarihinde Erzincan'a gelmiş bu gelişinde de Erzincanlılar tarafından büyük coşku ve sevinçle karşılanmıştır. T.E.Şahin, *Erzincan Tarihi*, C.2, s.440.

32 H.Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s.128-129, 147-148.

33 T.E.Şahin, *Erzincan Tarihi*, C. 2, s.437.